

6. 2. lecke: Az akarat szabadsága a racionalisták szerint

A racionalista gondolkodók (és most itt csak Descartes, Leibniz és Spinoza gondolkodását vizsgáljuk) több, egymástól eltérő álláspontot fogalmaznak meg az akarat szabadságának kérdésében. Abban azonban mindnyájan egyetértenek, hogy **a helyes cselekvés elveit az észből kell levezetni**, és az ész képes egyedül kedvező hatást gyakorolni a szenvedélyekre.

Descartes és Leibniz szerint van szabad akarat, és amennyiben az akarat e szabadságánál fogva egyesül az ész világosan belátott cselekvési elveivel, akkor az ember erkölcsös életet tud élni. Spinoza tagadja az akarat szabadságát, sőt az akaratot magát is. Ám ettől még ő is az észből vezeti le a helyes etikai elveket, és ha az affektusokat az ész irányítja, akkor az ember képes eljutni a szabadsághoz.

Descartes az akarat szabadságáról

„Az akarat pusztán abban áll, hogy egy bizonyos dolgot képesek vagyunk megtenni vagy nem megtenni (azaz állítani vagy tagadni, követni vagy kerülni), vagy, pontosabban fogalmazva, pusztán abban, hogy ahhoz, amit az értelem állításra vagy tagadásra, azaz követésre vagy kerülésre javasol, úgy viszonyulunk, hogy semmiféle külső erőt sem érzékelünk, amely az egyik vagy a másik lehetőség választására kényszerítene.” *Elmélkedések az első filozófiáról*, Bp, Atlantisz, 1994, IV. elmélkedés, 72. oldal.

Ez a szövegrész pontosan megadja az akarat jelentését, amiből az is következik, hogy Descartes szerint az akarat végtelenül szabad. **Az akaratot szerinte semmi nem kényszeríti, ez evidens, belső tapasztalat.**

„Az akaratunk természeténél fogva oly mértékben szabad, hogy sohasem kényszeríthető.” Descartes: *A lélek szenvedélyei*, Budapest, L'Harmattan, 2012, ford. Boros Gábor, 41.§, 88. oldal.

Az akarat e végtelen szabadságából következik, hogy **a szenvedélyeknek nincsen feltétlen hatalma az akarat felett**. Ha az akarat az ész helyes használatával és az igazság evidens belátásával párosul, akkor az ember képes erkölcsileg helyesen cselekedni és erényesen élni.

„Mivel kis iparkodással meg tudjuk változtatni az agy mozgásait az ésszel

nem rendelkező állapotokban, nyilvánvaló, hogy még jobban megtehetjük ezt az emberekben, s még a leggyengébb lelkűek is feltétlen hatalomra tehetnének szert összes szenvedélyük felett, ha elég szorgalmasan idomítanánk és vezetnénk őket.” Descartes: *A lélek szenvedélyei*, 50., 94-95. oldal.

Descartes-nál tehát az ésszerű cselekvés és a szabad cselekvés egy és ugyanaz, és ez lesz az erkölcsös élet alapja.

Leibniz az akarat szabadságáról

Leibniz álláspontja hasonló Descartes-éhoz:

„Soha nincs ugyanis bennünk akkora affektus vagy vágy, hogy a cselekedet szükségszerűen következzen belőle. Mert amíg az ember ura az elméjének, még ha a harag, a szomjúság vagy más hasonló ok a leghevesebben ösztökéli is, mindig lehet találni valami ésszerű alapot arra, hogy rohamuknak ellenálljon, s nemegyszer már az is elég, ha arra gondol, hogy gyakorolja szabadságát és az affektusok feletti hatalmát.” Leibniz: *Isten igaz ügyének védelme*, 105.

Leibniz álláspontja itt nyilvánvaló: a lélekben a szenvedélyek, affektusok, irracionális vágyak kihatással vannak a cselekedeteinkre, ám ebből nem következik determinizmus, azaz **e szenvedélyek nem határozzák meg végérvényesen a cselekvést**. Ugyanis az ember a szabad akaratából kifolyólag és az ész belátásait követve, képes ellenállni azoknak a hatásoknak, amelyek során a szenvedélyek akarják cselekedeteink felett az uralmat gyakorolni, és így bármikor képes a szabadságát biztosítani. A szabadság biztosítása tehát azt jelenti, hogy ellenállunk azoknak a szenvedélyekből fakadó hatásoknak, amelyek nem egyeznek meg az ész által az erkölcsi jóra vonatkozó belátásokkal.

Spinoza az akarat szabadságáról

Descartes-tal és Leibniz-cel ellentétben **Spinoza szerint nincsen szabad akarata az embernek**. Mint látni fogjuk, Spinoza determinista gondolkodó, aki szerint az ember mindig a szenvedélyeit követi, és a **cselekvései a természet szükségszerű működésébe illeszkednek**. Az ember nem képes másként cselekedni, mint ahogy a természet szükségszerűen meghatározza, ezért nem beszélhetünk szabad akaratról, és következésképpen akaratról sem. (Ami nem teszi lehetővé, hogy Spinoza a szabadságot – nem az akaratszabadság értelmében – az egyik legfontosabb értéknek tekintse.)

„Az elmében nincsen feltétlen, vagyis szabad akarat, hanem az elmét ennek vagy annak akarására olyan ok

determinálja, amelyet ugyancsak más ok determinált, ezt újra más, s így a végtelenségig.”
Spinoza: *Etika*, Budapest, Osiris, 1997, ford. Boros Gábor, II, 48. tétel, 148. oldal.

Spinoza szerint az okok, amelyek az elmét döntésekre készítetik, az elme számára ismeretlenek, ezért képzelettel azt az elme, hogy saját maga hozza a döntéseket, azaz hogy szabad.

„Az emberek tévednek, amikor azt hiszik, hogy szabadok, azaz azt gondolják, hogy – szabad akaratuk révén – akár megtehetnek egy dolgot, akár nem. Ez a vélemény egyedül azon alapul, hogy tudatában vannak ugyan cselekedeteiknek, de nem ismerik az okokat, amelyek determinálják őket.” Spinoza: *Etika*, Budapest, Osiris, 1997, ford. Boros Gábor, II, 35. tétel, Megjegyzés, 132. oldal.

Spinoza tehát determinista. A **determinizmus** azt jelenti, hogy a döntéseink és cselekvéseink okai nem az elmében magában vannak, hanem az elmétől függetlenek, és az elme ezekre nem tud hatást gyakorolni. Következésképpen **az elme e tőle független okok miatt determinált**.

Természetesen Spinozánál ez **nem fatalizmus**, azaz nem kell tétlennek lennünk etikailag. Látni fogjuk, hogy az ész Spinoza szerint is hatással lehet a szenvedélyekre, és ezáltal az elme képes elérni a szabadság állapotát. (Ennek lehetőségét a Spinoza etikájának tárgyalásakor ismertetjük.)

Összegzés

A racionalisták az ész általi megismerésből vezetnek le az etikai elveket. A cél az, hogy a szenvedélyek ne önmagukban határozzák meg a cselekedeteket, hanem az ész által irányítva. Mivel az akarat szabadsága az ész gyakorlati használatával kapcsolatos, amennyiben az ész ellene szegül a szenvedélyeknek, ezért a racionalista gondolkodásban az akarat szabadsága komoly reflexió tárgya. Az empirista gondolkodásban az akarat szabadságára vonatkozó reflexiók szinte teljesen hiányoznak.

Kérdések:

Miért fontos a racionalista gondolkodóknak az akarat szabadságának kérdése?

Mi a kapcsolat az akarat, az ész és a szenvedélyek között?

Mit jelent a determinizmus?